

Nastop moderne je na vseh narodnostnih področjih pomenil postopno premaganje enostranskega, utilitarističnega pojmovanja literature in njene funkcije in skupaj s tem tudi programske težnje k temu, da bi izravnali korak z miselnimi in oblikovnimi dosežki ostale Evrope. Za razliko od branilcev različno motivirane koncepcije »narodne samozadostnosti« so bili predstavniki moderne prepričani, da tudi literatura t. i. malih narodov potrebuje za svoje normalno obstajanje širok mednarodni prostor, da bi se od njegovih miselnih tokov lahko včasih odvrnila in se nato kot aktivirajoči in iniciativni dejavnik vanje zopet vračala. Njene izravnavaajoče težnje so se uresničevale z mnogimi kozmopolitskimi in oblikovnimi boji ter nehote prispevale k temu, da se je celotni značaj literarnega procesa, v katerem so tedaj še živele različne tendence drugod že premaganih razvojnih etap, še bolj zapletel. Simultanost teh teženj in tradicij, pobud in vplivov ter po njih povzročena promiskuiteta časovno in umetniško oddaljenih stilov in metod je v svoji evropski literarni kulturi te dobe enkratna. Tako je mogoče tudi razložiti, zakaj je prav konec 19. in začetek 20. stoletja, ko prihaja v večini evropskih literatur do dezintegracije realizma, za slovanski jug obdobje umetniške dovršenosti in zakaj so šele v obdobju moderne in njenega konteksta nastala dela, ki v svoji spoznavni funkciji in emotivnem učinku niso vezana na zunajumetniške vidike. Stankovičeva ali Šimuničeva proza, jedro Cankarjeve dramatike, zgodnja Vojnovičeva dela niso nastala v nazorski opoziciji do moderne, ampak jih nasprotno brez njenega ozadja ne moremo pojasniti.

Prevedla

L. Turnšek-Kajtner
Celje

Ada Vidovič-Muha

SAZU v Ljubljani

ZMRZNITI ALI ZAMRZNITI

Pobudo za naslednje razmišljanje je dala najnovejša raba teh dveh besed in mnogih iz njiju izpeljanih oblik; gre za prehodno rabo glagolov zamrz-niti/ovati kaj oz. zamrz-niti/-ovati kaj. Raba za zdaj še zelo omahuje, tako da se piše in govori (npr. v radijskih in televizijskih reklamah): *zamrzovalna skrinja* oz. *zamrzovalnik* in *zmrzovalna skrinja* oz. *zmrzovalnik*; zelenjavo, hrano *zamrzujemo* in *zmrzujemo*. Z analizo obeh glagolov, posebej glede na pomensko funkcijo obeh predpon, bomo skušali utemeljiti oz. ovreči eno od rab.

Oba glagola (in mnoge njune izpeljanke, zlasti nedovršne oblike) srečujemo že v najstarejših slovarjih oz. slovarskih zapiskih z razmeroma dobro razdelitvijo pomenskih področij. Tako npr. Vodnik (rokopisno gradivo za slovar) razloži nemško zvezo *Der Fluss wird mit Eis belegt* *potok premersne, samersne*; *zufrieren zamerzovati*; *einfrieren, frieren vmerzniti, zmerzniti*; *das Wasser friert zu Eis voda smersne*. Ta pomenska delitev se je ohranila tudi pri Murku, v Janežičevih slovarjih, pri Cigaletu. Pleteršnik je opredelil pomena obeh besed s tipičnimi zvezami: *reka je zamrznila*; *tak mrzaj je, da reke zamrzujejo*; *voda je zmrznila v skledi*; *obležal je v snegu in zmrznil*; *voda že zmrzuje*; *nocoj bode zmrzovalo*. Iz

ponazoritvenega gradiva teh dveh besed, navedenega pri Pleteršniku pa tudi v starejših slovarjih, je razvidno, da je bila za obe besedi značilna neprehodna raba.

Skupna besedotvorna osnova, izkazana z redko rabljenim, verjetno dekompozicijskim¹ glagolom mrzniti uvršča besedi v širšo pojmovno kategorijo poimenovanj določenega stanja v naravi, ali bolje, prehajanja v določeno stanje. Predponi za- in z- pa imata dvojno funkcijo, in sicer: a) v slovničnem smislu ohranjata osnovno vlogo vseh predpon, to je iz nedovršnikov delata dovršnike² (mrzniti → zmrzniti, mrzniti → zamrzniti), b) s pomenskega stališča pa v okviru skupne pojmovne kategorije glagola mrzniti določata pomenski podkategoriji, ali z drugimi besedami, določata, kako, v kakšni meri poteka oz. je potekal proces, ki ga poimenuje glagol mrzniti.

Pri tako izpeljanih glagolih gre torej za pomensko razpetost med pomenom predpone in pomenom besedotvorne podstave; zato je treba najprej a) ugotoviti morfološke značilnosti besedotvorne podstave, določiti njen pomen in stilno vrednost, b) ugotoviti vrsto predpone (glagolska, samostalniška ipd.), spoznati njeno pomensko in stilno vrednost in ugotoviti, če morda dobiva v zvezi z osnovo kake nove, nesistemske značilnosti. Šele na osnovi analize obeh besedotvornih delov se dajo ugotoviti značilnosti predpanske besede kot celote.

Besedotvorna osnova obeh glagolov je redko rabljeni nedovršnik mrzniti. Njegov nevtralni, se pravi, bolj rabljeni sinonim je v predpanskem nedovršniku zmrzovati (oz. zmrzavati, ki pa je redkeje rabljen, stilno označen). Glagol mrzniti spada namreč med glagole s pripono -n(i)-. To pripono pa imajo skoraj samo dovršni glagoli³, ki so lahko že popolnoma nevtralni (brcniti, dvigniti, klecniti ipd.) ali pa še ekspresivni, vezani bolj na govorno sporočanje. Ekspresivni so zlasti dovršniki, pri katerih je medmetna podstava še zelo očitna⁴. Vendar je tvorba prav takšnih glagolov (bevskniti, bruhniti, cebniti, lopniti, gagniti ipd.) zelo pogosta, tako da v tej skupini lahko govorimo o prevladujoči besedotvorni strukturi: medmet + glagolska pripona -n(i)- + obrazilo -ti. Seveda je takó tvornost te skupine izrazito usmerjena k dovršnikom; nedovršniki, kolikor jih je pač, so iz govornega jezika odrinjeni, stilno zelo označeni in vezani v glavnem na ozko knjižni ali pesniški izraz: *gasniti, giniti, grezniti, mrzniti*⁵. Ti nedovršniki imajo nevtralni sinonim v predpanskem nedovršniku z nedovršniško pripono -ava-ali -a- (giniti — izginjati, gasniti — ugašati, ugaševati, grezniti — ugrezati, mrzniti — zmrzovati). Edina izjema v tej skupini je nedovršni glagol *drgniti*, ki je nevtralen in nima predpanske sinonimne oblike; vse predpone v zvezi s tem glagolom imajo poleg funkcije dovršnosti tudi določeno dodatno pomensko funkcijo: zdrgniti, podrgniti ipd. Razlago za odrinjenost nedovršnikov iz te skupine je treba iskati v dejstvu, da so se z glagolsko pripono -n(i)- tvorili predvsem ali samo dovršniki, pa tudi v njihovi predmetni vsebini. Razen pri že omenjenem glagolu *drgniti* gre

1. Prim. Breda Pogorelec, Brezpomemben, nepomemben — izpeljanke in sestavljenke, JIS XVI, 1970/71, 224; Miloš Dokulil, Tvoreni slov v češtine, Praha 1962, 23—24.

2. Prim. Jože Toporišič, SKJ III, Maribor 1967, 113.

3. Prim. France Bezljaj, Doneski k priznavanju glagolskega aspekta, SR I, 1948, 3—4, str. 199.

4. Prim. Jože Toporišič, Stilna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika, SR XXI, 1973, št. 2, str. 217.

5. Odzadnji slovar za I. in II. knjigo Slovarja slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1966, 1970.

za t. i. glagole spreminjanja, ki poimenujejo prehajanje iz določenega stanja (gasniti, giniti) ali v določeno stanje (mrzniti, grezniti). Nedovršniki s pripono -n(i)- so bili, kot vse kaže, premalo povedni za to vsebino. Pomensko so se okrepili z ustrezno predpono (z-, u- ipd.); da bi pa ohranili nedovršnost, so morali namesto dovršniške pripone sprejeti nedovršniško, v našem primeru -ova-: zmrz-ova-ti. Knjižna oblika mrzniti ima torej nevtralnno sinonimno vzporednico v glagolu zmrzovati (z-mrz-ova-ti). Kot smo že omenili, pomenita torej oba sinonimna nedovršnika: z izgubljanjem česa (toplote) prehajati v neko določeno stanje (zmrznjenost). Seveda postane stilno označeni nedovršnik s pripono -n(i)-, ko dobi določeno predpono, dovršen, hkrati pa izgubi tudi stilno označenost, ki jo ima kot nedovršnik (mrzniti — zmrzniti, gasniti — ugasniti ipd.) Z drugimi besedami, nedovršni glagol s pripono -ova-, zmrzovati, preide v svoji dovršni obliki spet med glagole s pripono -n(i)-. Glagol zmrzniti pomeni torej dokončanje procesa glagola mrzniti oz. zmrzovati⁶; gre torej za tip končno dovršnega glagola, podobno kot *daniti — zdaniti, goretí — zgoretí, temniti — stemniti, mračiti — zmračiti*.

Poglejmo še, v kakšnih stavčnih zvezah se ta glagol (v dovršni in nedovršni obliki) uporablja. S stilnega področja bi rabo lahko razdelili na nevtralnno in na stilno označeno. Zanimivo je, da stilna oznaka obeh glagolskih oblik vedno ne sovпада. Tako je npr. v brezosebnih neprehodnih zvezah rabljen samo nedovršnik: *hladno je, že zmrzuje; danes bo zmrzovalo*. Pri pojavu zmrzovanja nasploh v naravi težko govorimo o popolnem dokončanju procesa, kot ga poimenuje dovršnik (prim. *daniti — zdaniti — se je že zdanilo*). V zvezah, pri katerih ne gre za brezosebno rabo, pomen pa ostaja še vedno konkreten, se uporabljata obe glagolski obliki v svoji polni, neoznačeni pomenski funkciji, npr. *voda v koritu zmrzuje, je zmrznila; vino je zmrznilo v steklenici* ipd. Zanimiva je raba teh dveh glagolov v zvezi s človekom oz. z vsem živim. V konkretnih zvezah se rabi lahko samo dovršnik, npr. *obležal je v snegu in zmrznil; ponoči so vse rože zmrzile*. Dovršnik zmrzniti v teh zvezah pove, da gre za določeno vrsto smrti, odmrtja. Nedovršna glagolska oblika pa se uporablja v prenesenem, stilno označenem pomenu, pri čemer na ekspresiven način poimenuje aktivno stanje, v katerem se je kdo znašel zaradi mraza: *že dve uri zmrzujem, stojim na snegu in zmrzujem*. Nevtralne, pomensko popolnoma enakovredne inačice tem zvezam ne bi mogli najti. Glagol *zebe me*, ki bi ga morda lahko uporabili, ne izraža aktivnosti v določenem stanju. Statičnost tega glagola dokazuje možnost sinonimne razveze z glagolom *biti*: *mraz mi je = zebe me, mrazi me*. Dovršnik v zvezah tega tipa (npr. *čisto sem zmrznil, ko sem te čakal*) pa je nosilec samo izražanja in ne kaže nobene pomenske variante, torej je enak zvezi *čisto sem ozebel*. Ekspresivna, se pravi, stilno označena raba se kaže tudi v zvezah: *ali ti je jezik zmrznil, glas mu je zmrznil v grlu* ipd., kjer je pomenski poudarek na prenehanju opravljanja določene funkcije in ne toliko na vzroku prenehanja. Pri tem gre za preneseno rabo iz zvez, kot *prsti so mu zmrznilí, noga mu je zmrznila*.

Če povzamemo: glagol zmrzniti poimenuje v svojih stilno neoznačenih pomenih dokončnost procesa, ki ga poimenuje glagol mrzniti (zmrzovati), kar ima navadno za posledico prenehanje opravljanja bistvene življenjske funkcije.

6. Prim. Anton Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika IV*, Ljubljana 1959, 112; Jože Toporišič, *Sestavljenke in izpeljanke iz predložne/proklitične podstave v knjižni slovenščini*, SR XXI, 1973, št. 1, str. 105.

Nekoliko drugače je pri glagolu zamrzniti oz. zamrzovati. Kot smo videli, se ti dve glagolski obliki že v najstarejših slovarjih uporabljata v zvezi z rekami, jezeri ipd.: *čez zimo vse reke zamrznejo, ta studenec nikdar ne zamrzne, jezero zamrzuje*. Najstarejši in tudi najosnovnejši pomen glagola zamrzovati je poimenovanje omejenega, ne do konca potekajočega procesa, ki ga poimenujeta glagol mrzniti in njegov sinonim zmrzovati⁷; dovršna oblika zamrzniti pa poimenuje samo konec takšnega procesa⁸. V teh zvezah kaže glagol *zamrzniti* pomensko povezavo z glagolom *pomrzniti*, le da vsebuje glagol s predpono *po-* en informativni element več: dejanja ne omejuje samo količinsko, ampak tudi prostorsko oz. krajevno. Področno se je raba tega glagola razširila, pomensko pa je ostala enaka npr. v zvezah: *zemlja je začela zamrzovati, okna so zamrznila*. Omeniti je treba še eno nepreahodno, vendar stilno označeno rabo. Gre za isti tip zvez, kot smo jih navedli pri glagolu *zmrzniti*, npr. *glas ji je zamrznil v grlu, nasmešek mu je zamrznil na obrazu* (tudi tu samo dovršna raba). Čeprav so tovrstne zveze z glagolom *zmrzniti* na videz sinonimne, vendar sama glagola nista prava sinonima. Glagol *zamrzniti* kaže sinonimno vzporednico s *primrzniti*, ki pomeni, ‚z zmrzovanjem se prilepiti in zaradi tega postati negiben‘. Gre torej za krajevno-vzročni pomen predpone *za-*. V vseh do sedaj navedenih primerih gre tudi pri glagolu *zamrzniti* za nepreahodno rabo. Tu, pri nepreahodni rabi, bi morda še omenili, da ima dovršnik *zamrzniti* sinonimno povezavo z dovršnikom *zaledeneti*, npr. *jezero je zaledenelo, okna so zaledenela/poledenela*, le da se tu poimenuje posledica, glagol *zamrzovati* oz. *zamrzniti* pa poimenuje proces sam oz. konec procesa.

V preahodni rabi, ki jo je razvil glagol *zamrzniti* oz. *zamrzovati*, pa se je pomenu količinske omejenosti procesa, ki ga poimenuje glagol *mrzniti* oz. *zmrzovati*, pridružil še občutek časovne omejenosti in pa občutek namenskosti. Količinska in časovna omejenost procesa je zlasti vidna v preneseni, stilno označeni rabi teh dveh glagolskih oblik (dovršne in nedovršne), kjer doslej še ni bila izpričana sinonimna raba z glagolom *zmrzniti*, *zmrzovati*, npr.: *zamrzniti plače, hranilne vloge so zamrznili, zamrzniti cene*. Ta raba je vezana na ekonomsko in publicistično izražanje. Čisto publicistične zveze pa so npr.: *zamrznili program javnih del, zamrzniti mednarodne odnose, fronta je zamrznjena na . . . vzporedniku = so jo zamrznili*. V vseh teh rabah gre za pomen ohranitve česa v določenem stanju in za določen čas, ne pa za izničenje česa, kar bi se lahko razumelo ob uporabi glagola *zmrzniti* (zveza *denar je že zmrznil* pomeni, je pošel, je zapravljen). Pomen količinske omejenosti procesa, ki ga prinaša predpona *za-* že v nepreahodni rabi, je v preahodni rabi vzrok tudi za časovno omejenost trajanja v stanju, ki je posledica zamrzovanja (ne zmrzovanja). Ta dejstva pridejo lepo do izraza tudi v konkretnem preahodnem pomenu glagola *zamrzniti*, npr. *zamrzniti mikroorganizme, po smrti se je dal zamrzniti*. Raba glagola *zmrzniti* bi v teh zvezah bistveno spremenila pomen; nastal bi občutek dokončnosti procesa ne glede na čas.

V novejšem času, ko se je razvila posebna oblika hlajenja, ki lahko konzervira npr. živila, se je preahodna raba glagola *zamrzovati* (in njegove besedne družine) še razširila: *ribe takoj po ulovu zamrznejo, zamrzniti meso z zelenjavo, zamrzniti*

7. Prim. Vladimír Šmilauer, *Novočeské tvoření slov*, Praha 1971, 181.

8. Izražanje količinske omejenosti procesa s predpono *za-* je v slovenskem jeziku sistemsko (zaboleti, zakljukati, zatrepetati — tako imenovani terminalni glagoli).

hrano za več dni, globoko zamrzovati. Prav pri tem tipu zvez prihaja včasih do zamenjave z glagolom *zmrzovati*, *zmrzniti* (*zmrzniti hrano, živila*). Kot smo že videli, glagol *zmrzniti* nikjer ni razvil prehodne rabe; torej je raba tega glagola v navedenih primerih neupravičena. Bistveni elementi, ki smo jih že našli pri drugih prehodnih rabah glagola *zamrzovati*, pridejo tudi tu v poštev. Še vedno gre za namenskost (predpona *za-*), za ohranitev česa za določen čas v nespremenjenem stanju, ki je doseženo tako, da se omeji proces, poimenovan z glagolom *zmrzovati*. Zato bi se morali v tovrstnih zvezah držati glagola *zamrzniti*, in tudi vsa nova poimenovanja, ki so v zvezi s to dejavnostjo, bi morali izpeljevati iz njega, torej: *zamrzovati živila, hrano; zamrzovalni postopek; odtajati kaj iz zamrznjenosti* (ne iz *zmrznjenosti*); (*globoko*) *zamrzovanje; zamrzovalna skrinja, zamrzovalnik.*

Niko Rupel

Radovljica

LITERARNOZGODOVINSKE EKSURZIJE PO GORENJSKEM*

VI. Zgornjesavska dolina

(od Most skozi Javornik, Jesenice, Dovje in Kranjsko goro do Rateč)

V Mostah pri Žirovnici, ki so stisnjene pod Stolom ob strugi Završnice, se je rodil narodni buditelj *Janez Krstnik Kersnik* (r. 1783, u. 1850 v Ljubljani). Kot profesor fizike in kemije na liceju v Ljubljani je bil Prešernov učitelj in tudi prijatelj. Poučeval je Matijo Čopa ter budil v učencih narodno zavest. Za širšo javnost je predaval v slovenskem jeziku. Čeprav se sam ni literarno udejstvoval, je pomembno vplival na svoje sodobnike. Da je bil *Janez Kersnik* zares cenjen, priča tudi pesem »Venec hvaležnosti in spoštovanja Gospodu Janezu K. Kersniku...«, objavljena ob njegovem godu v Novicah l. 1844 (št. 27). V naslednjih letih so izhajale podobne hvalnice *Kersniku* v Novicah z naslovom *Kresni žarki*. Tako ga je po njegovi smrti 1850. proslavil kot naravoslovca v Ljubljanskem časniku v *Kresnih žarkih* tudi *Janez Trdina*. — *Janeza Krstnika Kersnika* vnuk je bil slovenski pisatelj *Janko Kersnik*.

Ko zapuščamo Moste, se spomnimo še na hidrocentralo, katere gradnjo nam je popisal pisatelj *Finžgar*.

Na poti proti Jesenicam se ustavimo na Javorniku. Tu se je rodil pesnik *Vojteh Ulrich* (Ullrich) leta 1862. Njegov oče je bil ravnatelj *Zoisovim fužinam*. Po nižji gimnaziji v Kranju je končal višjo v Ljubljani in nameraval v Gradec študirati jezikoslovje, a je zbolel in prej umrl (1880 v Kranju). Zlagal je slovenske in celo hrvatske pesmi. Po njegovi smrti je LZ leta 1881 (str. 616-17) objavil štiri njegove pesmi (*Zadnja želja, Nova ljubezen, nove bolesi, Tiha ljubezen in Srcu*).

* Prvi del je bil objavljen v JiS v letošnji 4. številki.